



TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

Ona tili darslarida matn 5

1-OKTYABR O'QITUVCHI VA MURABBIYLAR KUNI





O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2020-yil. 10-son.

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Dilshod KENJAYEV
Maqsudxon YO'LDOSHEV
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Nargiza RAHMONQULOVA
Yorqinjon ODILQOV
Mamatqul JO'RAYEV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliya MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.

Telefon: (98) 121-74-16,

(71) 233-03-10,

(71) 233-03-45,

(71) 233-03-67.

e-mail: til_adabiyot@umail.uz

web-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi"dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnaldan nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 2020.18.11. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84¹/₂. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturasida. 10, 11 kegl. «PRINT RA-BEL» matbaa korxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent sh., Olmazor tum., O'rozboyev ko'chasi, 35- uy. Buyurtma №:27 Adadi 2800 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

Oydin MO'MINOVA. Globallashuv va ta'lim: o'zbek tilini o'qitishning yangi yo'nalishlari	3
Xolida G'ULOMOVA. Ona tili darslarida matn ustida ishlash	5
Iroda ULUGBEKOVA. Integrating languages and other subjects	7
Komila RADJABOVA. Matn bilan ishlash orqali o'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlash	9
Feruzaxon ABDUSALOMOVA. Morfologik ertak	12
Muhabbat YUSUPOVA. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitishda leksikani boyitish yo'llari	13
Ra'no YUSUBOVA, Yulduz QURBONOVA. Undalmalar va ularni o'rganishda grafik organayzerlardan foydalanish	14
Dono ZULPIYEVA. Talabalarga chet til o'qitishning produktiv metodi	15
Sabohat SHUKUROVA. O'zbek va ingliz tillarida ergash gapli qo'shma gap turlarini o'qitish muammolari	17
Umid HAMROYEV. O'quvchilarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish	18
Iroda MIRZAEVA. Analysis of IELTS writing task two criteria	21
Nilufar ABDULLAYEVA. Tojik, o'zbek va ingliz tillarida mevali o'simliklarning ifodalanish xususiyatlari	23
Oysuluv UROLOVA. Ingliz va o'zbek tillarida uylanish, turmushga chiqish va nikoh bilan bog'liq maqollar semantikasi	25
Zayniddin NARMURATOV. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'lim va ilmga oid maqollarning lingvomadaniy xususiyatlari	28
Muhayyo Hamraeva. Epik asarlarda sohibqiron obrazini yaratish tamoyillari	31
Zulfiya MAMARAJABOVA. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish tamoyillari va metodlari tavsifi	32
Zoira RAHMATOVA. O'quv ensiklopediyalarining yaratilish tarixidan	35
Nozima YULDASHEVA. O'zbek tilidagi nutqiy etiketlarning lingvomadaniy xususiyatlari	37
Feruza DJURAYEVA. Sai' lafziy san'atining ilk o'rta asrlar arab xitobalarida qo'llanilishi	38
Shahnozaxon KOMOLOVA. O'zbek va nemis lug'atshunoslik tarixiga bir nazar	40
Iqboloy Adizova. Irfoniy ma'no talqini tamoyillari	42
Odinaxon SAIDAXMEDOVA. O'zbek tilida jo'nalish kelishigining o'zlashtirilish tajribasidan	44
Farrux Sattarov. Amerika bolalar adabiyotining rivojida Mark Tven ijodining o'rni	46
Kamola HAYDAROVA. Olxo'ri nomlari va ular asosida yasalgan leksik birliklar	48
Sitora RAHMONOVA. Воспитательная сила литературы	49
Farhod RAHMANOV. Как сказать о месте действия?	51
Зулфия МАДАМИНОВА. Как сказать о порядке предметов при счёте?	52
Виктория ДВОРЯШИНА. Согласованное и несогласованное определение в русском языке	53
Азиза БЕДИЛОВА, Саодат ИСМАИЛОВА. Интерактивное обучение в высшем профессиональном образовании с экономическим направлением	56
Сожида ДЖУРАЕВА. Использование современных педагогических технологий на уроках русского языка	59
Шоира РАХМОНОВА. Поиск новых путей	60
Шахиста ТАХИРЖАНОВА. Функции антономасии в тексте художественного произведения	61
Камила ХАСАНОВА. Понятие неологизма и окказионализма в лингвистике	63
Шахло БОТИРОВА. Роль художественного психологизма в метафорической гармонизации реальности человека и жизни	64
Дилфуза МАРУПОВА. У истоков русской психологической прозы	67
Феруза САФАРОВА. Организация учебного процесса по русскому языку с использованием технологии «Артпедагогика»	69
Азизхон РАХМОНОВ. Роль социально-психологической компетенции в подготовке будущих учителей русского языка	71
Дусмурод ДЖУРАЕВ, Мукаддас ЖУРАЕВА. Факторы формирования нового качества обучения в системе вузовского образования	73
Рамина ЯГАФАРОВА. Молодежный сленг сегодня	75
Маргарита БУЛЫЧЁВА. На правильном ли пути обучение иностранным языкам?	77
Хандурды МЯТИЕВ. Ценностно-смысловые основы духовно-нравственной культуры личности	78

IRFONIY MA'NO TALQINI TAMOIYILLARI

Jahonotin Uvaysiy she'riyati mazmun, g'oya, ifoda shakli nuqtai nazaridan o'ziga xos xususiyatlarga ega nodir adabiy meros namunasi. Uning asarlari faqat mazmun jihatdan emas, balki badiiy tasvir mutanosibligi, izchilligi, ma'no bilan shaklning uyg'unligi, timsollar olining rang-barangligi, badiiy san'atlarning qo'llanilish tamoyillari jihatidan ham noyobdir. Shoir ijodining mazkur xususiyatlarini o'rganish asarlari mohiyatini to'liqroq anglash imkonini yaratadi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada shoir uslubining shakllanishida istiora san'atining o'rni va vazifasini belgilashga harakat qildik.

Istioraga mumtoz ilmiy risolalarda so'z san'atini ziyatlovchi bezak sifatida yuqori baho beriladi. Hatto, taniqli sharqshunos A.N. Veselovskiy istiora tarixini ijodkor uslubi tarixi bilan uyg'un tushunmoqni tavsiya etadi [1].

She'riyatda mazmunni real, aynan tasvirlagandan ko'ra, istioraviy yo'sinda, ko'chma ma'no anglatuvchi birliklar vositasida tasvirlash muhimroqdir. Bu usul, xususan, Sharq mumtoz adabiyoti asosini tashkil etgan irfoniylar ma'no va tasavvuf ta'limoti g'oyalari mohiyatini anglash hamda sharhlash uchun qulaydir. Din, tasavvuf va adabiyot nazariyasi bo'yicha chuqur bilimga ega Uvaysiy shu sababli ham o'zining ko'plab irfoniylar ma'no ifodalangan she'rlarida boshdan oxir istioraviy tasvir shaklidan foydalanadi.

Shayx Ahmad Taroziy "Funun ul-balog'a" asarida istiorani shunday ta'riflaydi: "Bu san'at ul bo'lurkim, bir lafzeni haqiqiy ma'nodin elitib, yana o'zga erda oriyat tariqi birla keltirurlar:

*Husn evi yuzung chirog'i birla ravshandur mudom,
Topti qadding sarvidin bog'i latofat ehtirom*

[2: 109].

Atoulloh Husayniy esa mazkur san'atni yanada batafsilroq izohlab beradi: "Istiora majozning bir nav'idur va majoz haqiqatning ziddidir. Majoz lafzni o'z yasog'idin o'zga ma'noda yasog'u lafz o'shul ma'no orasindagi biror aloqayu munosabatqa asoslanaroq qo'llamoqtin iborattur. Majozning turli navlari bordur. Jumladin, istiora uldurkim, yasoq va iroda etilgan ma'no orasindagi aloqa o'xshashliqtur: sher lafziyu yuraklig' kishi ma'nosidag'idek. Istiora lug'atta oriyatqa olmoqtur. Lafzni o'z yasog'idin o'zgada ishlatmoq bir nimani oriyatqa olg'an yanglig' bo'lg'ani uchun, ani istiora deb atapturlar"[3: 219].

Uvaysiy mutasavvuf shoiri. Shu bilan bog'liq ravishda, she'riyatida ko'tarinkilik, emotsionallik yyetakchilik qiladi. Ana shu pafosni o'quvchiga yetkazishda esa u ko'pincha istioradan foydalanadi. Shoiraning o'ziga xos uslubining shakllanishida istiora muhim vazifani bajaradi. Jumladan, "Munosib" radifli quyidagi g'azalni

shu nuqtai nazardan kuzatamiz: g'azal oshiqona yo'nalishda. Unda ikki yyetakchi timsol – oshiq va mahbuba kechinmalari tasvirlanadi. Ular bir-biriga parallel tarzda yoritib boriladi. Biror o'rinda yor, oshiq so'zlari qo'llanilmagan. Barcha obrazlar ham, tuyg'ular tasviri ham so'zlarni ko'chma ma'noda istifoda etish yo'li bilan ifodalanadi:

*Ey gul, jigarim qoni uzoringg'a munosib,
YUz porali ko'ksun dog'i xoringg'a munosib.*

Birinchi misrada "ey gul" murojaatida mahbubaga xos go'zallik, nafislik mujassamlashgan bo'lsa, "Jigarim qoni" birikmasida oshiqning ruhiyati, ishq yo'lidagi riyozatu iztiroblari o'z ifodasini topadi. Ikkinchi misradagi "ko'ngul dog'i va xor" munosabati oshiq ruhiy holatini yanada aniqlashtiradi. Shoir oshiq va mahbuba munosabati, mumtoz adabiyotdagi an'anaviy ishq riyozatlarini o'ziga xos, yangicha tasvir shakli vositasida ifodalamoqda. Bu esa g'azalga originallik, o'ziga xoslik bag'ishlaydi. Shoir buni istiora san'ati vositasida amalga oshiradi. Asar lirik kirishlarsiz, to'g'ridan-to'g'ri ko'tarinki pafosda ruhiy holat tasviri bilan boshlanadi va oxirigacha shu temp saqlanadi. Tasavvuf ta'limotida oshiqning asl maqsadi Haq vasliga erishish, vujudining matlab fayziga g'arq bo'lishidan iborat. Buning yo'li esa olis, ma'rifat egallash yo'lidir. Mazkur g'azalda ham oshiqning xuddi shunday bosqichlarni bosib o'tishi, pir ma'rifatidan fayziyob bo'lib, ko'nglini poklab Haq fayzidan bahmandlik maqomiga erishish holati tasvirlanadi:

*Tun sog'arida sharbat bedorlig' ichsang,
Mastonalig' ul chashmi xumoringg'a munosib.*

Mazkur baytda "tun sog'ari", "sharbat bedorlig'" kabi birikmalar yordamida istiora san'ati yaratilgan. Parchaning mag'zini chaqish uchun, albatta, istioralarning mohiyatini anglash lozim. "Tun sog'ari" jumlasida ko'chma ma'noda. Tunning qorong'ulik, zulmat ma'nosidan kelib chiqib, uni "bexabarlik, g'afolat, dunyo" tarzida talqin etishimiz mumkin. Undan oldingi baytda kelgan "Sarf aylama har bexabara la'li hadising" jumlasida ham fikrimizni oydinlashtiradi. Misra davomida kelayotgan "Sharbat bedorlig'" ichsang jumlasida ham ko'chma ma'noda qo'llanilib, istiora san'atini hosil qilmoqda. "Bedorlik, uyg'otuvchi sharbat", deganda biz tasavvuf ta'limoti g'oyalaridan kelib chiqib, solikni komillik sari boshlovchi, oriflik maqomiga ko'taruvchi ma'rifatdan bahramandlikni tushunishimiz mumkin. Shoir baytda, "G'afolatdan ogoh bo'lib, ma'rifat sharobini ichib, mastlik va bexudlik, ya'ni o'zini unutib, o'ziga yetish maqomiga ko'tarilish"dan so'zlamog'da.

So'nggi baytlarda poklanishning uzun yo'lini bosib o'tgan solik ko'nglidagi Haq fayziga bo'lgan umidvorlik tuyg'ulari "dil manzari, tab'i uzor" kabi istioraviy tasvirlar vositasida ifodalanadi:

*Dil manzarini pok etibon muntazir o'ldum,
Bo'lg'oymu ekin tab'i uzoring'a munosib.*

Quyidagi baytda esa shoira she'riyatidagi istioraviy birliklar muallif fikr-g'oyalarini ifodalashda naqadar kenglik va teranlik bag'ishlashi namoyon bo'ladi:

*Bilsang meni jononimi – dehqoni muhabbat,
Mufllislarig'a aylag'on ehsoni – muhabbat.*

Ma'lumki, mumtoz adabiyotda mahbuba – jonon bosh obrazlardan. Uni ijodkorlarimiz turli ma'no va g'oyalarini ifodalashda qo'llashgan. Shundan kelib chiqib, kitobxon ham undan rang-barang tushunchalarni ang'laydi. Shoiraning mazkur bayti esa, mumtoz adabiyotdagi yetakchi timsolning mohiyatini oydinlashtiradi. Kitobxonning turli toifalarini bir doira atrofida birlashtiradi. Ularni timsol mohiyati va vazifasini aniqroq ang'lash maqomiga ko'taradi. She'rga bunday ravshanlik baxsh etgan vosita esa "dehqoni muhabbat" birikmasi bilan yaratilgan istiora san'atidir. A.Husayniy "Istiora uldurkim, yasoq va iroda etilgan ma'no orasindagi aloqa o'xshashliqtur..."[3: 219], deb ta'riflagan edi. Ko'rinadiki, istioraning mazkur xususiyatidan kelib chiqib, shoira mahbuba timsoliga dehqon xarakterini yuklaydi. Dehqon ekib, ulg'aytiruvchi, yaratuvchi zot. U moddiy ne'matlar bunyodkori bo'lsa, mahbuba ko'ngil dehqoni, ma'naviy olam sohibkamoli, muhabbat bog'boni. U o'z "mufllis"lariga faqat ishq ehson etuvchi, ma'rifat, ezgulikni ko'ngil-larda ulg'aytiruvchi, yaxshilik urug'ini ekuvchi sevimli zot. Ko'rinadiki, shoira qo'llagan birgina o'ziga xos, yangicha ifoda mumtoz adabiyotdagi eng murakkab, turli bahslarga sabab bo'luvchi, yetakchi obraz mohiyatini aniq va oson ang'lashimizga ko'maklashadi.

A.Husayniy istioraning she'riyatdagi o'rniga yuqori baho berib, uning ifoda shaklida ham, ma'no-mohiyat-da ham muhim ziynat bag'ishlashini ta'kidlaydi: "Istiora, balki umuman majoz yiroq bo'lmay tab'g'a ma'qulu maqbul bo'lsa, so'zning mukammal ziynatidur va fashat balog'at arbobi qoshinda haqiqatting yaxshiroqtur"[3: 219]. Uvaysiyning "Ishqida" radifli g'azali boshdan oxir istiora san'ati bilan muzayyan bitilgan. Har bir baytda bir nechta istiora qo'llanilgan. Eng muhimi g'azal-da qofiya vazifasini bajargan xordurman, afgordurman, zordurman, bedordurman, sardordurman, noldurman, bemordurman, xummordurman, dushvordurman, zunnordurman, so'zbardordurman, bozordurman kabi so'zlarning barchasi ko'chma ma'noda – istiora ko'rinishidadir:

*Oh gulruxsora jonon, xordurman ishqida,
Dil aro qon, siynasi afgordurman ishqida.
Kechalar kirdim chaman, vaqti sahar zor ayladim,
Qumriyu ham andalibi zordurman ishqida.*

Ma'lumki, qofiyaning mukammalligi, ohangdorligining o'ziyoq, she'rga joziba bag'ishlaydi. O'quvchi diqqatini fikr-g'oyaning avj nuqtasiga jamlaydi. Shu bilan bir qatorda mazkur so'zda, ijodkor mahorati natijasida, yana bir san'atning ham mohirlik bilan uyg'unlashishi asarni noyob mahsulga aylantiradi. Xususan, Uvaysiyning mazkur g'azali xuddi shunday asarlardan biridir. Hatto, undagi qofiyalarning faqat o'zinigina ketma-ketlikda takrorlasak ham, shoira lirik qahramoni xarakterini namoyon etuvchi noyob bir matn hosil bo'ladi. Chunki unda istiora san'ati vazifasidan kelib chiqib, so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanilishi so'z zamiridagi ham o'z, ham ko'chma ma'noni harakatga keltiradi. Bu esa lirik qahramon ruhiyatini keng qamrovda yoritish imkonini beradi. Asardagi radifdan ("ishqida") ko'rinyaptiki, u ishq talqiniga bag'ishlangan irfoni g'azal. Solikning butun bosib o'tgan yo'li, riyozatlari, adashishlari, sabru matonatlari barchasi batafsil tasvirlangan. Ijodkorning maqsadi ham xuddi ana shu solikning surati va siyratini chizib berishdan iborat bo'lgan. Irfoniy adabiyotning pinhoniylilik xususiyatidan kelib chiqib, shoira maqsadini ro'yobga chiqarish uchun istiora san'atini yetakchi badiiy ashyo darajasiga ko'taradi. Badiiy niyat va ifoda shaklidagi bunday uyg'unlik asarning shohona uslubda yaratilishiga imkon beradi. Ijodkor ishq oshiqning noyob portretini yaratishga muyassar bo'ladi. Buni shoiraning o'zi ham maqta' baytda ta'kidlaydi:

*Gar kishi bo'lsa xaridori Uvaysiy ichra bor,
Ul matoyi ramzg'a bozordurman ishqida*

[4: 18].

Ko'rinadiki, istiora san'ati shoira uslubining shakllanishida, asarlari zamiridagi ramziy-irfoni ma'nolarning ifodalanishida muhim vosita vazifasini bajargan.

Shoira istiora san'atini namoyon etishda, tabiat hodisalari, ashyolaridan unumli foydalanadi. Asarlari ma'no zamiridagi murakkabliklarni oydinlashtirishda, o'quvchiga oson etib borishini ta'minlashda shoiraga istiora san'ati nihoyatda qo'l keladi.

Uvaysiy she'riyatida zikr etilgani kabi muhim misollar juda ko'p. O'ylaymizki, keltirilgan bir nechtagina namunadayoq, shoira ijodida istiora san'atining o'rnini va vazifasi beqiyos ekanligi borasida xulosa chiqarishimiz mumkin.

Ko'rinadiki, istiora san'ati shoira uslubining shakllanishida, asarlari zamiridagi ramziy-irfoni ma'nolarning ifodalanishida muhim vosita vazifasini bajargan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. А.Н. Веселовский. Историческая поэтика.- Москва: Высшая школа, 1989.
2. Shayx Ahmad Taroziy. Funun ul –balog’a. – Toshkent: Xazina, 1996.
3. Ataulloh Husayniy. Badoe' us-sanoe'. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1981.
4. Uvaysiy. Ko'ngil gulzori. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1983.